

พืชสมุนไพรกับการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ

สมุนไพร คำว่า สมุนไพร ตาม พระราชบัญญัติยา หมายถึง "ยาที่ได้จากพืช สัตว์ หรือแร่ ซึ่งยังไม่ได้ผสม ประจุ หรือเปลี่ยนแปลง" เช่น พืชก็ยังเป็นส่วนของ ราก ลำต้น ใบ ดอก ผล ฯลฯ ซึ่งยังไม่ได้ผ่านขั้นตอนการแปรรูปใด ๆ แต่ในทางการค้าสมุนไพรมักจะถูกดัดแปลงในรูปต่าง ๆ เช่น ถูกหั่นให้เป็นชิ้นเล็กกลบ บดเป็นผงละเอียด หรืออัดเป็นแท่ง อย่างไรก็ตามในความรู้สึกของคนทั่วไป เมื่อกล่าวถึงสมุนไพร มักจะนึกถึงเฉพาะต้นไม้ที่นำมาใช้เป็นยาเท่านั้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าสัตว์ หรือแร่ มีการนำมาใช้น้อย และใช้ในการรักษาโรคบางชนิดเท่านั้น

พืชสมุนไพร หมายถึงพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้ปรุงหรือประกอบเป็นยารักษาโรคต่าง ๆ ใช้ในการส่งเสริมสุขภาพร่างกายได้

การแบ่งประเภทของพืชสมุนไพรไทย

พืชสมุนไพร มีมากมายหลายลักษณะและหลายประเภท สามารถจำแนกได้หลายวิธี ซึ่งพอจะทำการจำแนกพืชสมุนไพรพอสังเขปได้ ดังนี้

๑. จำแนกตามลักษณะการใช้ประโยชน์

๑.๑ ประเภทน้ำมันหอมระเหย (Essential oil)

พืชสมุนไพรหลายชนิดสามารถนำมาสกัด น้ำมันหอมระเหยได้โดยวิธีการกลั่น ซึ่งจะได้ น้ำมันหอมระเหยที่มีกลิ่นหอมแตกต่างกันไปตามชนิดของพืชสมุนไพร น้ำมันหอมระเหยนี้มีสารสำคัญที่สกัดออกมาซึ่งจะใช้ประโยชน์ได้ตรงตามวัตถุประสงค์มากกว่า รวมทั้งการใช้ในปริมาณที่น้อยกว่าเมื่อเทียบกับการนำพืชสมุนไพรมาใช้ในรูปแบบอื่น ตัวอย่างของพืชสมุนไพรที่นำมาสกัดน้ำมันหอมระเหย เช่น

พืชสมุนไพร	การใช้ประโยชน์
๑. น้ำมันตะไคร้หอม	ใช้ในอุตสาหกรรมผลิตสบู่ แชมพู น้ำหอมหรือใช้ทำสารไล่แมลง
๒. น้ำมันไพล	ใช้ในผลิตภัณฑ์ครีมทาภายนอก ลดอาการอักเสบจากการฟกช้ำ
๓. น้ำมันกระวาน	ใช้แต่งกลิ่นเหล้า เครื่องดื่มต่าง ๆ รวมทั้งใช้ในอุตสาหกรรมน้ำหอม
๔. น้ำมันพลู	ใช้ในอุตสาหกรรมเครื่องสำอางหรือใช้เป็นเจลทาภายนอกแก้คัน

ไพล

ตะไคร้หอม

กระวาน

๑.๒ ยารับประทาน พืชสมุนไพรหลายชนิด สามารถนำมาใช้รับประทานเพื่อรักษาอาการของโรคได้ อาจใช้สมุนไพรชนิดเดียว หรือหลายชนิดรวมกันก็ได้ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสารสำคัญที่มีอยู่ในพืชสมุนไพรชนิดนั้น ๆ ที่ออกฤทธิ์เพื่อการบำบัดรักษา เช่น

พืชสมุนไพร	การใช้ประโยชน์
๑.บอระเพ็ด, ฟ้าทะลายโจร	แก้ไข้
๒.กะเพรา, ไพล, ขิง, กระชาย, ขมิ้น	แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ
๓.ไมยราพ, ขี้เหล็ก	ระงับประสาท
๔.กระเทียม, ดอกคำฝอย, กระเจี๊ยบแดง	ลดไขมันในเส้นเลือด

บอระเพ็ด

ฟ้าทะลายโจร

ขมิ้น

กะเพรา

กระเทียม

กระเจี๊ยบแดง

ขี้เหล็กบ้าน

โมยราพ

๑.๓ ยาสำหรับใช้ภายนอก เป็นพืชสมุนไพรที่สามารถนำมาบำบัดโรคที่เกิดขึ้นตามผิวหนัง แผลที่เกิดขึ้นตามร่างกาย รวมทั้งแผลในปาก อาจใช้สมุนไพรชนิดเดียวหรือหลายชนิดรวมกันก็ได้ ลักษณะของการนำมาใช้มีหลายลักษณะมีทั้งใช้สด บด เป็นผง ครีม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสารสำคัญที่มีอยู่ในพืชสมุนไพร และความสะดวกในการนำมาใช้ ตัวอย่างของพืชสมุนไพรที่นำมาใช้เป็นยาสำหรับใช้ภายนอก เช่น

พืชสมุนไพร	การใช้ประโยชน์
๑. บัวบก, หว้า, โทงเทง	รักษาแผลในปาก
๒. ระวังกลิ่นปาก	ฝรั่ง, กานพลู
๓. แก้แพ้	ผักบุ้งทะเล, เค้ายายม่อม, เสลดพังพอน, ตำลึง
๔. รักษาแผลน้ำร้อนลวก	ว่านหางจระเข้, ยาสูบ, บัวบก
๕. แก้งูสวัด	เสลดพังพอน, ตำลึง, ว่านมหากาฬ, พุดตาล

เสลดพังพอนตัวผู้

เสลดพังพอนตัวเมีย

ว่านมหากาฬ

๑.๔ ผลิตภัณฑ์เสริมอาหารและเครื่องดื่ม พืชสมุนไพรหลายชนิดสามารถนำมาทำเป็นผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ ผู้บริโภคจึงรู้สึกปลอดภัยในการนำมารับประทาน เช่น

พืชสมุนไพร	การใช้ประโยชน์
๑. บุก	ดูดจับไขมันและลดน้ำหนัก
๒. ส้มแขก	เปลี่ยนไขมันเป็นพลังงาน ลดน้ำหนัก
๓. หญ้าหนวดแมว, หญ้าหวาน, ดอกคำฝอย, ดอกเก๊กฮวย, ไบโหม่อน, ม่วงทาวมะนาวโห่, สำรอง, มะตูม, จันทน์ผา, ตะไคร้, ว่านหางจระเข้ ฯลฯ	เครื่องดื่มบำรุงสุขภาพ

บุกคางคก

ส้มแขก

ดอกคำฝอย

๑.๕ เครื่องสำอาง การนำพืชสมุนไพรมาใช้เป็นเครื่องสำอางมีมานานแล้ว และในปัจจุบันได้รับการยอมรับมากขึ้น เนื่องจากปลอดภัยกว่าการใช้สารสังเคราะห์ทางเคมี ทำให้มีผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นโดยมีส่วนผสมของพืชสมุนไพรเกิดขึ้นมากมาย เช่น แชมพู ครีมนวดผม สบู่ โลชั่น ฯลฯ ตัวอย่างพืชสมุนไพรที่นำมาใช้เป็นเครื่องสำอางเช่น อัญชัน ว่านหางจระเข้ มะค้ำดีควาย เห็ดหลินจือ, มะกรูด เป็นต้น

เห็ดหลินจือ

มะกรูด

มะค้ำดีควาย

ว่านหางจระเข้

๑.๖ ผลิตภัณฑ์ป้องกันกำจัดศัตรูพืช เป็นสมุนไพรที่มีฤทธิ์เบื่อเมาหรือมีรสขม ซึ่งมีคุณสมบัติในการปราบหรือควบคุมปริมาณการระบาดของแมลงศัตรูพืช โดยไม่มีพิษตกค้างในผลผลิต ไม่มีพิษต่อผู้ใช้และสภาพแวดล้อม ตัวอย่างพืชสมุนไพรที่ใช้ป้องกันกำจัดศัตรูพืช เช่น รากหนอนตายหยาก สะเดา ยาสูบ ตะไคร้หอม ฟ้ายะลวยโจร ไพล ทางไหล (โล่ตีน) เป็นต้น

ทางไหล (โล่ตีน)

หนอนตายหยาก

สะเดา

๒.จำแนกตามลักษณะภายนอก

ประเภท	ชนิดของพืชสมุนไพร
๑.ไม้ต้น	สะเดา, สำโรง, ขี้เหล็ก, กานพลู, มะขามแขก, ฝรั่ง, หว่า, ชันทองพยับบาท, มะตูม, มะหาด, เฌียงพ้านางแอ, จำปี, พิกุล, ลำดวน, กำจัดต้น, มะค้ำดีควาย, ยอ, มะเฟือง, กระติง ฯลฯ
๒.ไม้พุ่ม	ทับทิม, เขยตาย, มะลิ, เพกา, ชะเอมไทย, ชิงชี, ปลาไหลเผือก, นางแย้มป่า, มะคังแดง, กระบือเจ็ดตัว, เจตพังคี ฯลฯ
๓.ไม้ล้มลุก	เร่ว, กระชาย, ชิง, ข้า, ตะไคร้, ตำลึง, โต้ไม่รู้ลืม, บุก, เปราะหอม
๔.ไม้เถา	ผักบุ้งทะเล, ฟักทอง, ตำลึง, เพชรสังฆาต, บวบ, สะค้าน, เถาเอ็นอ่อน, บัวบก, พลู ฯลฯ

๓.จำแนกตามลักษณะรสชาติ

สมุนไพร ที่มีรสชาติต่างกัน ให้สรรพคุณในการรักษาโรคที่ต่างกัน รสชาติจึงสามารถบ่งบอกประโยชน์ด้านการรักษาโรคได้ด้วย ซึ่งรายละเอียดของสมุนไพรรสชาติ ต่างๆ สามารถแบ่งได้ มี ๑๐ รสชาติ ประกอบด้วย รสฝาด รสหวาน รสเมา รสขม รสเผ็ด รสมัน รสหอม รสเค็ม และรสเปรี้ยว รายละเอียดดังนี้

รสชาติสมุนไพร	การใช้ประโยชน์	ชนิดของพืชสมุนไพร
๑.รสเปรี้ยว	แก้เสมหะ แก้ไอ ระบายท้อง บำรุงโลหิต แก้โลหิต ออกตามไรฟัน หรือลักปิดลักเปิด	มะขาม, มะนาว, ส้ม, มะขามป้อม, มะม่วงหาวมะนาวโห่ มะเฟือง มะไฟ ดอกกระเจี๊ยบแดง ฯลฯ

มะม่วงหาวมะนาวโห่

มะขามป้อม

มะนาว

มะม่วง

๒.รสหวาน	แก้อ่อนเพลีย แก้ไอ แก้หอบ ทำให้ชุ่มคอ บำรุงกำลัง เจริญอาหาร	ดอกคำฝอย, ชะเอมเทศ, รากสามสิบ ผักหวานป่า, แก่นขนุน น้ำผึ้ง ทางไหลขาว แตงโม ฯลฯ

ดอกคำฝอย

ชะเอมเทศ

รากสามสิบ

๓.รสเบื่อเมา	แก้พิษ แก้ปวดบาดแผล แก้เสมหะ แก้พิษสัตว์กัดต่อย แก้พิษ น้ำร้อนลวก	รากทับทิม, เปลือกข่อย, ทองพันชั่ง, ใบกระท่อม ฯลฯ

ทองพันชั่ง

ทับทิม

กระท่อม

๔.รสขม	แก้ดีซ่าน แก้ไข้ตัวร้อน ดับพิษโลหิต แก้ดีพิการ เจริญอาหาร แก้อ่อนใน	บอระเพ็ด, ฟ้าทะลายโจร, สะเดา, มะระ ใบยอ เพกา ฯลฯ

สะเดา

บอระเพ็ด

มะระขี้นก

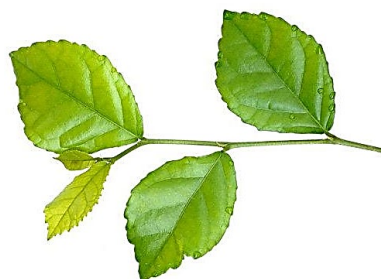

มะระจีน

๕.รสฝาด	เป็นยาสมานแผล แก้บิด คุมธาตุ แก้ท้องเสีย แก้ลงแดง หรือบิดมีตัว มูกเลือด	เปลือกคูน, เปลือกข่อย, เปลือกมังคุด, กระทกรก, นมแมว, ต้อยติ่งไทย, ว่านชักมดลูก, หนุ่มานประสานกาย, ทับทิม ใบฝรั่ง

เปลือกมังคุด

เปลือกข่อย

เปลือกคูน

๖.รสเค็ม	แก้โรคผิวหนัง แก้ท้องเฟ้อ ช่วยย่อยอาหาร กัดเมือก ในลำไส้ รักษาบาดแผล	เหงือกปลาหมอ, ลำพู, โกงกาง, ผักชะคราม, กระป๋อเจ็ดตัว

ผักชะคราม

เหงือกปลาหมอ

กระป๋อเจ็ดตัว

๗.รสจืด	ขับปัสสาวะ แก้ไข้พิษ ฯลฯ	ตำลึง รางจืด ผักแว่น อัญชัญ โดไม่รู้ล้ม หญ้า หนวดแมว มะลิวัลย์ หญ้าถอดปล้อง ฯลฯ

โดไม่รู้ล้ม

ตำลึง

รางจืด

๘.รสมัน	แก้เส้นเอ็น บำรุงเส้นเอ็น แก้ไขข้อพิการ แก้ปวดเมื่อย ตามร่างกาย ให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย	งา, ถั่วต่างๆ, มะพร้าว, เมล็ดบัว, ฟักข้าว, ฟักทอง

มะพร้าว

ฟักข้าว

เมล็ดบัว

เมล็ดถั่วต่างๆ

๙.รสหอมเย็น	ทำให้ชื่นใจ บำรุงหัวใจ แก้อ่อนเพลีย แก่ร้อนใน กระหายน้ำ	ดอกลำดวน, จำปี, มะลิ, กระจ่าง, พิกุล, ใบ บัวบก, เตยหอม

ใบบัวบก

กระจ่าง

จำปี

ดอกลำดวน

๑๐.รสเผ็ดร้อน	แก้ลมในลำไส้ บำรุงธาตุ ขับลมลงเบื้องล่าง ทำให้ผาย ลม ช่วยย่อยอาหาร แก่ตะคิง	กระเทียม, พริกไทย, ข่า, ตะไคร้, กระจ่าง, ขิง, ดอกดีปลี, พริก, เพชรสังฆาต ฯลฯ

กระเทียม

ขิง

เพชรสังฆาต

ดีปลี

การใช้สมุนไพร ให้ได้ประโยชน์สูงสุด ต้องคำนึงถึงอะไรบ้าง

สิ่งที่ต้องคำนึงในการใช้พืชสมุนไพร

๑.การใช้สมุนไพรเพื่อเป็นยา และเป็นผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร สิ่งที่ต้องคำนึงถึงก็คือเรื่องของความปลอดภัย ดังที่ได้กล่าวไปแล้วก็คือ ถึงแม้จะเป็นสิ่งที่มาจากธรรมชาติ ก็เชื่อว่ารับรองได้ถึงความปลอดภัย โดยเฉพาะผลิตภัณฑ์เสริมอาหารที่มีการนำมาแปรรูป ซึ่งอาจมีการผสมสิ่งเติมแต่งที่ไม่ใช่สารออกฤทธิ์เข้าไป แต่ก็สามารถส่งผลกระทบต่อร่างกายได้ทั้งสิ้น

๒.การนำมาใช้เป็นยารักษาโรค หากนำมาใช้ผิดไปจากตำรับยาที่มีการศึกษากันมาแล้ว ก็อาจทำให้ไม่ได้ประสิทธิภาพตามที่ต้องการ รวมไปถึงอาจเกิดอันตรายได้ เนื่องจากสมุนไพรต่างๆ อาจออกฤทธิ์ส่งเสริม หรือหักล้างกันก็ได้ การจะใช้สมุนไพรในฐานะของยา จึงควรต้องปรึกษาผู้เชี่ยวชาญด้านสมุนไพร หรือแพทย์แผนไทยที่ได้รับการรับรอง รวมทั้งหากจะใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาโรคเรื้อรังร่วมกับยากแผนปัจจุบัน ก็ควรต้องปรึกษากับหมอทุกครั้ง เพื่อประเมินประโยชน์และความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นได้

การเก็บรักษาสมุนไพร

๑. ควรเก็บยาสมุนไพรไว้ในที่แห้งและเย็น สถานที่เก็บต้องมีอากาศถ่ายเทสะดวกเพื่อขจัดความอับชื้นที่อาจจะก่อให้เกิดเชื้อราในสมุนไพรได้

๒. สมุนไพรที่จะเก็บรักษานั้นต้องแห้งไม่เปียกชื้น หากเสี่ยงต่อการขึ้นราได้ ควรนำสมุนไพรนั้นออกมาตากแดดอย่างสม่ำเสมอ

๓. ในการเก็บสมุนไพรนั้นควรแยกประเภทของสมุนไพรในการรักษาโรค เพื่อป้องกันการหยาบยาผิดซึ่งอาจจะก่อให้เกิดอันตรายได้

๔. ควรตรวจดูความเรียบร้อยในการเก็บสมุนไพรบ่อย ๆ ว่ามีสัตว์หรือแมลงต่าง ๆ เข้าไปทำลายหรือก่อความเสียหายกับสมุนไพรที่เก็บรักษาหรือไม่ ถ้ามีควรหาทางป้องกันเพื่อรักษาคุณภาพของสมุนไพร

รายชื่อพืชสมุนไพรที่อาจสูญพันธุ์ ต้องเร่งปลูกทดแทน

ลำดับ	ชื่อพื้นเมือง	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อวงศ์
๑	ถั่วดินโคก	<i>Sophora exigua</i> Craib	FABACEAE
๒	เทพทาโร	<i>Cinnamomum parthenoxylon</i> (Jack) Meisn.	LAURACEAE
๓	มะตูมนิม	<i>Aegle marmelos</i> (L.) Correa ex Roxb.	RUTACEAE
๔	มะหาด	<i>Artocarpus lacucha</i> Roxb. ex Buch-Ham.	MORACEAE
๕	เร่ว	<i>Amomum villosum</i> Lour. var. <i>xanthioides</i> (Wall. ex Baker) T. L. Wu & S. J. Chen	ZINGIBERACEAE
๖	หัวร้อยรู	<i>Hydnophytum formicarum</i> Jack	RUBIACEAE
๗	กระทุ้งนา	<i>Mitragyna diversifolia</i> (Wall. ex G. Don) Havil.	RUBIACEAE
๘	ชันทองพญาบาท	<i>Suregada multiflora</i> (A. Juss.) Baill.	EUPHORBIACEAE
๙	จุกโรหิณี	<i>Dischidia major</i> (Vahl) Merr.	APOCYNACEAE
๑๐	ชะเอมไทย	<i>Albizia myriophylla</i> Benth.	FABACEAE
๑๑	ชิงชี	<i>Capparis micracantha</i> DC.	CAPPARACEAE
๑๒	ตับเต่า	<i>Trivalvaria costata</i> (Hook. f. & Thomson) I. M.	ANNONACEAE
๑๓	นางแย้มป่า	<i>Clerodendrum infortunatum</i> L.	LAMIACEAE
๑๔	ปลาไหลเผือก	<i>Eurycoma longifolia</i> Jack	SIMAROUBACEAE
๑๕	พังคี่	<i>Cladogynos orientalis</i> Zipp. ex Span.	EUPHORBIACEAE
๑๖	มะคังแดง	<i>Dioerescis erythroclada</i> (Kurz) Tirveng.	RUBIACEAE
๑๗	สะค้าน	<i>Piper wallichii</i> (Miq.) Hand.-Mazz.	PIPERACEAE
๑๘	สารภีป่า	<i>Anneslea fragrans</i> Wall.	PENTAPHYLACACEAE

๑๙	อบเชยไทย	<i>Cinnamomum bejolghota</i> (Buch.-Ham.) Sweet	LAURACEAE
๒๐	เจียงพ้านางแอ	<i>Carallia brachiata</i> (Lour.) Merr.	RHIZOPHORACEAE
๒๑	เถาเอ็นอ่อน	<i>Cryptolepis dubia</i> (Burm. f.) M. R. Almeida	APOCYNACEAE
๒๒	เปราะหอม	<i>Kaempferia galanga</i> L.	ZINGIBERACEAE

หมายเหตุ ที่มาของข้อมูล : กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข

รูปภาพพืชสมุนไพรที่อาจสูญพันธุ์

ถั่วดินโคก

เจียงพ้านางแอ

หัวร้อยรู

เปราะหอม

สารภีป่า

เถาเอ็นอ่อน

มะคังแดง

กระทุมนา

สะค่าน

มะหาด

ปลาไหลเผือก

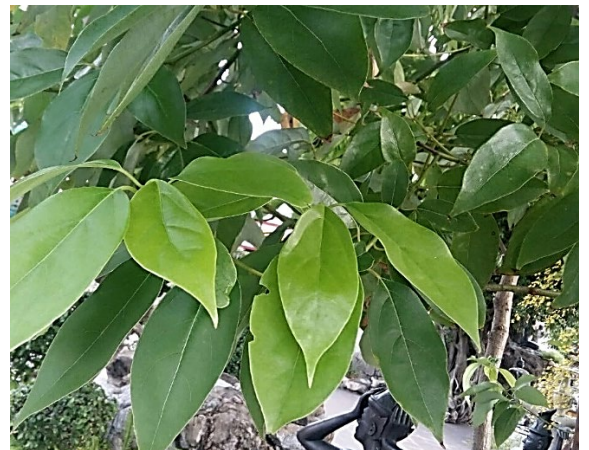
ชะเอมไทย

อบเชยไทย

ตบเต่า

เทพทาโร

จุกโรหิณี

นางแย้มป่า

เร่ว

เจตพังคี

มะตูมน้ำ

ชันทองพญาบาท

เอกสารอ้างอิง

จำลอง เพ็งคล้าย.2552.พันธุ์พืชขนานาพรรณณในสวนสัตว์เปิดเขาเขียว.พิมพ์ครั้งที่ 1.บริษัทเวิร์ค สแควร์ จำกัด, กรุงเทพฯ.271หน้า

เต็ม สมิตินันท์.2544.ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย.พิมพ์ครั้งที่ 2. (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) บริษัทประชาชน จำกัด, กรุงเทพฯ.810 หน้า

วงศ์สฤติย์ ฉั่วกุล, สมภพ ประธานธรรารักษ์, ทยา เจนจิตติกุล, และคณะ. สมุนไพรพื้นบ้านอีสาน. ใน: สมภพ ประธานธรรารักษ์, ทยา เจนจิตติกุล, ธนุชา บุญจรัส, บรรณาธิการวิชาการ. สารานุกรมสมุนไพร เล่ม 5 สมุนไพรพื้นบ้านอีสาน. กรุงเทพมหานคร, อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2548. 192 หน้า.

www.th.Wikipedia.org
